

การจัดกิจกรรมจิตตศิลป์เพื่อสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะ ของผู้เรียนอายุ 16-18 ปี

Contemplative Art Activities to Create Aesthetic Experiences for Students Age 16-18 Years Old

อดิญา วงษ์วาท และชนบพร แสงวณิช

บทคัดย่อ

กิจกรรมจิตตศิลป์ มีส่วนช่วยให้ผู้ฝึกปฏิบัติเข้าใจความหมายและคุณค่าของผลงานศิลปะ เปิดมุมมอง โลกทัศน์ เรื่อง มิติการเรียนรู้เกี่ยวกับตนเองและผู้อื่น สำหรับเด็กอายุ 16-18 ปี การสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะ จะเป็นพื้นฐานของการมองโลกในแง่บวก เพื่อเตรียมพร้อมสำหรับการศึกษาต่อ และเป็นพลเมืองของสังคมโลก บทความนี้ เป็นการนำเสนอแนวทางการจัดกิจกรรมจิตตศิลป์ 6 ด้าน คือ 1) จุดประสงค์ของกิจกรรม จะช่วยให้ผู้เรียนสามารถเชื่อมโยงประสบการณ์ทั้งภายในและภายนอก สะท้อนความคิดเกี่ยวกับตนในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะประเภทต่างๆ 2) การสร้างกรอบเนื้อหาของกิจกรรม ออกแบบเนื้อหาตามหลักทฤษฎี 4 ผู้เรียนสามารถรับรู้ความงามทางศิลปะในรูปแบบต่างๆ 3) รายละเอียดของกิจกรรม จะมีความเกี่ยวข้องกับแนวทางการฝึกกิจกรรม เช่น ระยะเวลา วัสดุ อุปกรณ์ 4) ลักษณะของกระบวนการและตัวอย่างของการใช้คำพูดที่เหมาะสมกับสถานการณ์ 5) การประเมินผลโดยใช้สมุดบันทึกภาพสะท้อนความคิด 6) แหล่งการเรียนรู้ด้วยตนเองได้ เมื่อวัดประสบการณ์ทางสุนทรียะหลังจากการใช้กิจกรรม พบว่า ผู้เรียนทุกคนมีระดับประสบการณ์ทางสุนทรียะสูงขึ้น ผู้เรียนจำนวน 9 คน มีระดับประสบการณ์ทางสุนทรียะ อยู่ในขั้นความเป็นตัวของตนเอง ซึ่งเป็นระดับความสามารถสูงสุด และผู้เรียนจำนวน 5 คน มีระดับในขั้นรองลงมา

คำสำคัญ: จิตตศิลป์/ จิตตปัญญาศึกษา/ แนวทางการจัดกิจกรรม/ ประสบการณ์ทางสุนทรียะ

Abstract

Contemplative Art can help learners understand the meaning and value of art and open a worldview about themselves and others. This activity can be practiced at any age. For children aged 16-18, creating aesthetic experiences is the foundation of positivity to prepare them for further education and the becoming citizens of the world. The purpose of this article is to present guidelines for contemplative art activities in six aspects: 1) The objective of the activity is to allow learners to associate internal and external experiences that reflect thoughts about themselves and their aptitude in the creation of various kinds of art; 2) The framework of the activity is to develop content using Bhavana 4 (4 principles of development) to allow learners to appreciate an aesthetic sense of art; 3) The details of the activity are involved in the practice guidelines including the duration, supplies, and equipment; 4) The method includes examples of appropriate words in various situations; 5) The evaluation is done by thought reflection through a sketchbook; 6) The self-learning activities sites. When measuring the aesthetic experience of the students, it was found that all students had a higher level of aesthetic experience. A total of nine students achieved an aesthetic experience at the individualized level, which is the highest level, while a total of five students achieved an aesthetic experience at the modeled level.

KEYWORDS: CONTEMPLATIVE ART/ CONTEMPLATIVE/ GUIDELINES FOR ACTIVITIES/ AESTHETIC EXPERIENCES

บทนำ

หากกล่าวว่ปัจจุบันเป็นสังคม “โลกาภิวัตน์” หรือภาษาอังกฤษเรียกกันว่า Globalization ซึ่งมีฐาน คือเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารจากพื้นที่ไปยังพื้นที่หนึ่งได้ด้วยความรวดเร็ว จนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาแบบดั้งเดิมที่มีบรรยากาศของครูเป็นผู้ให้ความรู้เพียงด้านเดียวสู่การศึกษาที่ไร้พรมแดนที่เรียกว่ายุคโลกาภิวัตน์นั้น สิ่งที่ปรากฏได้เด่นชัด คือ ภาพของปัญหาที่รุ่มล่อมและรุกร้าเข้ามาในชีวิตมากขึ้น นับว่าเป็นสิ่งหนึ่งที่มีผลกระทบต่อสังคมและการศึกษา ดังที่ ยุทธชัยและอรรวรรณ เณลิมชัย (2543) ได้กล่าวถึงผลกระทบการศึกษาในปัจจุบันที่มีต่อสังคมว่า การศึกษาที่เป็นแบบแผนอย่างปัจจุบัน เกิดขึ้นในสังคมไทยเมื่อราวร้อยกว่าปีมานี้เองเพื่อต้องการให้ทัดเทียมอารยประเทศ ฝักคนให้เข้ารับราชการ และสนองตอบระบบการผลิตแบบใหม่ ดำเนินชีวิตตามแบบตะวันตกดังที่เห็นว่า เป็นความคิดวิไลซ์ ผลของระบบการศึกษาที่เปลี่ยนแปลงรากฐานเดิมของสังคมนี้ ปรากฏความชัดเจนในวันนี้ว่า โดยพื้นฐานแล้วทำให้สังคมไทยอ่อนแอ ชัดแย้ง ทำลายตัวเองและเกิดวิกฤต สอดคล้องกับ ญัฐทวี ปุณบัณฑิตยกุล (2552) กล่าวว่ การศึกษากระแสหลักดูจะให้การสนับสนุนให้ผู้เรียนได้มีความคาดหวังกับความ สุข ความสะดวกสบาย ชื่อเสียง หรือความสำเร็จส่วนตัว การศึกษาในลักษณะนี้ไม่เคยที่จะฝักให้ผู้เรียนได้มองสิ่งต่าง ๆ ตามที่เป็นจริง ไม่กล้าที่จะตั้งคำถาม หรือท้าทายความเชื่อที่ถูกส่งผ่าน

กันมาในเรื่องของเป้าหมายการศึกษา ระบบการศึกษาที่ว่าเป้าหมายเพียงเพื่อสร้างบรรยากาศของการแข่งขันในหมู่นักเรียนและผลักดันให้เกิดความกลัวที่จะเป็นผู้แพ้อยู่ตลอดเวลา ขณะที่อารีย์ นัยพินิจ และคณะ (2557) กล่าวว่า กระแสโลกาภิวัตน์ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำของความรู้ เกิดการได้เปรียบเสียเปรียบทางการแข่งขัน สอดคล้องกับแนวคิดของพุทธทาสภิกขุ (2536) ที่กล่าวว่าการศึกษาในโลกปัจจุบัน คือ การศึกษาแบบมหาห้วงดวน เป็นการศึกษาที่ปราศจากการปลูกฝังจริยธรรม จึงเปรียบเหมือนสุนัขห้วงดวนที่พยายามหลอกผู้อื่นว่า สุนัขห้วงดวนเป็นสุนัขที่สวยงามกว่าสุนัขมีหาง การจัดการศึกษาในปัจจุบันมีเพียงสองส่วน คือ ส่วนที่หนึ่งให้รู้หนังสือ ให้เฉลียวฉลาด ส่วนที่สองให้รู้อาชีพ แต่ขาดส่วนที่สามให้มีความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องจริง ๆ ส่วนนี้ไม่ได้สอน จึงเป็นระบบการศึกษาแบบมหาห้วงดวน การศึกษาที่เอาแบบตะวันตกและมุ่งพัฒนาวัตถุนั้น เป็นการศึกษาที่เน้นความรู้เพื่อความรู้ ซึ่งมักให้ผลเป็นสภาพ “ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด” เป็นเรื่องเกี่ยวกับทฤษฎีและปรัชญา เป็นหลักการใช้เหตุผลแต่ไม่มีประโยชน์ในทางปฏิบัติ ไม่สามารถแก้ปัญหาส่วนตัว ปัญหาสังคมและไม่ทำให้ผู้เรียนพ้นทุกข์ได้

นอกจากนี้ พร พันธุ์โอสถ (2543) ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการศึกษาในปัจจุบันว่า ท่ามกลางวังวนแห่งความล้มเหลวทางการศึกษา โรงเรียนทางเลือกและการศึกษาทางเลือก จึงเกิดขึ้นโดยมุ่งถึงการศึกษาที่ให้ความสำคัญต่อการมองคุณค่าของความเป็นมนุษย์ในตัวแต่ละคน ซึ่งตรงข้ามกับการศึกษาในปัจจุบันที่มุ่งเน้นแต่ความสามารถในการประกอบอาชีพ จนทำให้เกิดภาวะวิกฤตหลายด้าน หลังศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา ได้เริ่มมีการตื่นตัวทางการศึกษามากขึ้น สถาบันทางสังคมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นภาคีรัฐ ภาคเอกชน องค์กร ไปจนถึงสถาบันครอบครัว ได้หันมาพิจารณาและค้นหาเป้าหมายที่แท้จริงของการศึกษา และพบว่า การพัฒนามนุษย์ที่สมบูรณ์ในองค์รวมแห่งชีวิตที่ดำรงมา จะเป็นการแก้ปัญหาสังคมในยุคปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม

ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ คือ ภาวะของบุคคลที่มีความเข้าใจตนเอง มีสติปัญญาในการใคร่ครวญสรรพสิ่งทั้งหลาย และมีความเข้าใจธรรมชาติของชีวิต มีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ ได้แก่ ความดี ความจริง และความรู้ปฏิบัติ เอ็มอัฒชา วัฒนบุรานนท์, 2557) สอดคล้องกับ ประเวศ วะสี (2550) ที่กล่าวว่า การศึกษาทั่วโลกเป็นส่วนใหญ่จะแยกว่าชีวิตกับการศึกษาเป็นคนละเรื่องกัน โดยถือว่าการศึกษานั้นเอาวิชาเป็นตัวตั้ง ไม่ได้เอาชีวิตเป็นตัวตั้ง แต่ตามหลักพุทธศาสนาถือว่า ชีวิตคือการศึกษาและการศึกษาคือชีวิต ในศาสนาอื่นก็เช่นเดียวกัน จะถือว่าชีวิตและการศึกษาอยู่ที่เดียวกัน ดังนั้นการปฏิรูปการเรียนรู้อาจเป็นการย้ายการศึกษาให้มาอยู่ที่เดียวกับชีวิต จิตตปัญญาศึกษา คือกระบวนการรับรู้จิตของตัวเองแล้วเกิดปัญญา (ประเวศ วะสี, 2550) เป็นกระบวนการ พัฒนาปัญญาภายในตนเอง ซึ่งสัมพันธ์กับวิธีทำให้เกิดปัญญาทางพุทธศาสนา 3 วิธี ได้แก่ วิธีที่ 1 ปัญญาที่เกิดจากการสดับเล่าเรียนหรือถ่ายทอดต่อกันมา วิธีที่ 2 ปัญญาที่เกิดจากการพิจารณาหาเหตุผลด้วยตนเอง วิธีที่ 3 ปัญญาที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติฝึกอบรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2553) มีกระบวนการได้มาซึ่งความรู้ 3 ลักษณะ คือ การฟังอย่างลึกซึ้ง การน้อมลู่ใจอย่างใคร่ครวญและการเฝ้ามองเห็นตามที่เป็นจริง (วิจักขณ์ พานิช, 2550)

ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล (2552) กล่าวว่า ผลของกระบวนการจิตตปัญญาศึกษา คือการพัฒนาภายใน และการพัฒนาความรู้ด้านนอกให้เติบโตไปด้วยกัน บ่มเพาะความสามารถของผู้ศึกษา ให้เกินระดับของถ้อยคำและมโนทัศน์ สู่การรวมไปถึงเรื่องหัวใจ บุคลิกลักษณะนิสัย การตระหนักเข้าใจตนเอง การมีสมาธิเปิดกว้างและยืดหยุ่นทางความคิด

จิตตศิลป์ คือ หนึ่งในกระบวนการทางจิตตปัญญาศึกษา เป็นการบูรณาการกระบวนการ การสร้างสรรค์งานศิลปะเข้ากับกระบวนการพินิจใคร่ครวญอย่างลึกซึ้ง ด้วยหลักภาวนา 4 คือ กายภาวนา ศิลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) (2549) กล่าวว่า หลักภาวนา 4 ประกอบด้วย กายภาวนา คือ การพัฒนากายควบคู่กับการพัฒนาความสัมพันธ์ให้เหมาะสมกับสิ่งแวดล้อม ทางกายภาพ รู้จักเสพ รู้จักใช้อย่างพอดี ดูแลร่างกายอย่างมีสติ ไม่ประมาท ศิลภาวนา คือ การพัฒนาศิลปะ และความสัมพันธ์ทางสังคม มีพฤติกรรมดีงามในความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ ช่วยเหลือเกื้อกูล สร้างสรรค์ สังคม และส่งเสริมสันติสุข จิตภาวนา คือ การพัฒนาจิตใจซึ่งประกอบ ด้วยคุณภาพจิตที่ดี งามงามด้วย คุณธรรม เช่น มีน้ำใจ เมตตา กรุณา มีสมรรถภาพทางจิต มีจิตใจเข้มแข็ง มั่นคง มีสมาธิ และสุขภาพจิต ที่ร่าเริง เบิกบาน สดชื่น เป็นสุข ปัญญาภาวนา คือการพัฒนาปัญญาให้รู้จักคิด พิจารณา วินิจฉัย แก้ปัญหา และจัดดำเนินการต่าง ๆ ด้วยความเข้าใจเหตุผล

สถาบันอาศรมศิลป์ (2551) ได้กล่าวว่า กิจกรรมจิตตศิลป์ช่วยพัฒนาสภาวะองค์รวมด้าน ในร่างกาย จิตใจ สังคม และปัญญา มีสติรู้ตัว ช่วยเปิดมุมมองและโลกทัศน์เกี่ยวกับมิติการเรียนรู้ตนเอง และผู้อื่น นอกจากประโยชน์ที่เกิดขึ้นในจิตใจของผู้ปฏิบัติแล้ว จิตตศิลป์ยังช่วยเสริมทักษะด้านการเข้าใจ ศิลปะอีกด้วย ดังที่ Estep (2012) ได้นำกระบวนการทางจิตตปัญญาไปใช้ในการจัดกิจกรรมในพิพิธภัณฑ์ ศิลปะ พบว่า ผู้เข้าชมพิพิธภัณฑ์มีพัฒนาการการรับรู้ความงามของผลงานศิลปะได้ดีขึ้น และสามารถ รู้จักตนเองมากขึ้น สอดคล้องกับสถาบันอาศรมศิลป์ (2551) ที่จัดโครงการอบรมด้านจิตตศิลป์ พบว่า กิจกรรมจิตตศิลป์มีส่วนช่วยให้เรียนรู้ความหมายของศิลปะที่เกินความกว้างขวางและลึกซึ้งในเชิงนามธรรม ได้แก่ ความคิด วิธีการมองโลก การให้คุณค่าและความหมายของศิลปะ อีกทั้งยังมีส่วนช่วยในการพัฒนา ประสบการณ์ส่วนตัวและการสะท้อนความคิดอีกด้วย

เหตุผลดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ รวมไปถึงการจัดกิจกรรมศิลปะ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถ ค้นพบศักยภาพของตน เห็นคุณค่าของความงามและเกิดประสบการณ์ทางสุนทรียะ

สุนทรียภาพ คือ ความซาบซึ้งในคุณค่าของสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างมีเหตุผล ทั้งจากธรรมชาติหรือ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น เกิดขึ้นจากการรับรู้ ประเสริฐ ศิลรัตน์ (2542) กล่าวว่า สุนทรียภาพจะเกิดขึ้นโดยใช้ ประสบการณ์เดิมแปลความหมายเป็นความเข้าใจ ความสามารถด้านการรับรู้สุนทรียะ จะมีมากขึ้นเมื่อ มีประสบการณ์ชีวิตและประสบการณ์ทางสุนทรียะเพิ่มขึ้น สามารถสร้างได้ด้วยการฝึกฝน ดังนั้น ประสบการณ์ทางสุนทรียะจึงทำให้แต่ละบุคคลมีศักยภาพในการรับรู้สุนทรียะที่แตกต่างกันออกไป ประสบการณ์ทางสุนทรียะจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยปัจจัยที่ครบวงจร คือ สุนทรียวัตถุ สิ่งของใด ๆ ที่

เกี่ยวกับความนิยมหรือความงาม มนุษย์ผู้รับรู้ แบ่งได้เป็นมนุษย์ผู้สร้างสุนทรียวัตถุและมนุษย์ผู้รับรู้สุนทรียวัตถุ และสุนทรียรส คือความรู้สึกที่เกิดขึ้น ถือว่าเป็นส่วนสำคัญที่เป็นผลของประสบการณ์ทางสุนทรียะ มะลินัดร์ เอื้ออานันท์ (2543) กล่าวว่า การสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะ ต้องเริ่มจากการรับรู้ธรรมชาติของสุนทรียวัตถุเสียก่อน ซึ่งการรับรู้ธรรมชาติ นับว่าเป็นการสร้างประสบการณ์ตรงของการศึกษาด้านความงาม ส่วนประสบการณ์ทางสุนทรียะจากผลงานศิลปะ เกิดขึ้นหลังจากที่มนุษย์มีประสบการณ์จากธรรมชาติแล้ว (ประเสริฐ ศิลรัตน์, 2542) ขณะที่วิรัตน์ พิชญ์ไพบูลย์ (2536) กล่าวว่าสุนทรียภาพจะช่วยส่งเสริมความเจริญทางปัญญา อารมณ์ การสร้างสรรค์และเทคนิคการทำงาน จะเห็นได้ว่าการพัฒนาประสบการณ์ทางสุนทรียะ มีความสำคัญต่อมนุษย์ ทำให้รู้จักคุณค่าของตนเองและธรรมชาติ เห็นความเชื่อมโยงของตนเองและสิ่งแวดล้อมรอบตัว และสิ่งสำคัญคือรู้จักคุณค่าในกระบวนการทางสุนทรียศาสตร์ ได้แก่ การรับรู้อย่างมีเหตุและผล เพื่อวางรากฐานพัฒนาการที่ดี จึงควรเน้นและจัดประสบการณ์ทางสุนทรียะ ให้นักเรียนได้ตั้งแต่วัยเด็ก อันจะทำให้เติบโตมาเป็นผู้ใหญ่ที่ดีและเป็นผู้มีสุนทรียภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กในวัย 16-18 ปี ถือว่าเป็นช่วงรอยต่อของชีวิต สอดคล้องกับErikson (1950) ที่กล่าวว่าเด็กในวัยดังกล่าวเป็นช่วงที่ต้องการค้นหา อัตลักษณ์ของตน ความเข้าใจในอัตลักษณ์ จะช่วยให้เด็กวัยรุ่นเกิดความเข้าใจในปัญหาต่าง ๆ และช่วยในการตัดสินใจ วางแผนเรื่องเกี่ยวกับอนาคต เช่น การเลือกอาชีพ การเลือกคู่ครอง เป็นต้น ในวัยนี้เด็กวัยรุ่นจะเกิดความคิดสงสัยในตัวเอง เช่น การคิดถามตนเองว่า “ฉันคือใคร” หรือ “ฉันจะทำอาชีพอะไรดี” เนื่องจากระยะวัยรุ่นเป็นระยะที่มีความรู้สึกสับสน ขาดความมั่นใจเพราะมีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านร่างกาย และจิตใจเพื่อเตรียมเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ ปัญหาของเด็กวัยนี้ส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับเป้าหมายของชีวิต เช่น ฉันไม่รู้ว่าฉันควรจะทำอะไร ฉันไม่รู้ว่าฉันจะดำเนินชีวิตไปในทิศทางใด และฉันไม่รู้ว่าฉันเป็นใคร เด็กวัยรุ่นจะค่อย ๆ พัฒนาความเป็นตัวของตัวเองขึ้น และต้องการแสวงหาตนตามอุดมคติ (ego - ideal) เพื่อการปรับตัวให้เข้ากับบทบาทใหม่ในสังคม ปัญหาที่พบในวัยนี้ คือมีความสับสนทางจิตใจกว่าวัยอื่น เด็กบางคนยังไม่สามารถพบอัตลักษณ์ของตน อีกทั้งยังขาดทักษะการรับรู้ทางการมองเห็น Fernald (1978) กล่าวว่าขาดทักษะการรับรู้ทางการมองเห็นอาจเกิดได้หลายสาเหตุ ขึ้นอยู่กับระบบประสาทสัมผัสสภาวะจิตใจ สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิต ประสบการณ์ที่มีมาแต่อดีต วิรุณ ตั้งเจริญ (2539) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมศิลปะสำหรับเด็กวัยดังกล่าวว่า การจัดกิจกรรมสำหรับเด็กวัยต่าง ๆ ย่อมต้องพิจารณาถึงความเหมาะสมตามวุฒิภาวะของเด็ก ควรมีความเข้าใจเกี่ยวกับความรู้สึกนึกคิดและการแสดงออกของเด็กแต่ละวัย เด็กในระดับมัธยมเป็นช่วงที่ผ่านเข้าสู่วัยรุ่น นอกจากจะสนใจกับการแสดงสภาพตามธรรมชาติของวัตถุและสิ่งแวดล้อมแล้ว เด็กยังต้องการสิ่งที่เป็นเหตุผล สนใจกับสิ่งที่มีความหมายสำหรับชีวิตส่วนตัวและสนใจเหตุการณ์ต่าง ๆ ด้วย ศิลปะศึกษาสำหรับมัธยมศึกษาตอนปลาย จึงควรมุ่งไปสู่การรู้จักคุณค่าของศิลปะอันจะทำให้เกิดความนิยมชื่นชมในศิลปวัฒนธรรมไทยและสากล อีกทั้งยังต้องสนับสนุนให้เกิดการแสดงออกอย่างเสรี

การสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะ เป็นกระบวนการสร้างประสบการณ์ที่ทำให้เกิดความพึงพอใจในความงามของธรรมชาติและผลงานศิลปะ Broudy (1972) กล่าวว่าหัวใจของการสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะ คือการสร้างความรู้ซึ่งอย่างมีสุนทรียด้วยการวิเคราะห์ส่วนต่าง ๆ ของผลงานศิลปะ ขณะที่

ประเสริฐ ศิลรัตน์ (2542) กล่าวว่า การสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะ สามารถทำได้ 3 ประการ ประการแรก คือการสร้างการรับรู้จากการดูเพียงอย่างเดียว ประการที่สองคือการรับรู้จากการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะ และประการสุดท้าย คือการรับรู้จากการวิจารณ์ผลงานศิลปะด้วยวิธีการวิเคราะห์แยกแยะส่วนต่าง ๆ สอดคล้องกับ มะลิฉัตร เอื้ออนันท์ (2543) ที่กล่าวว่า วิเคราะห์ผลงานศิลปะและแสดงความคิดเห็นต่อผลงานศิลปะอย่างมีเหตุผล จะช่วยให้มีความเข้าใจในสุนทรียวัตถุ เกิดความรู้สึกถึงคุณค่า ความงาม การพัฒนาการรับรู้ผลงานศิลปะได้มีผู้นำเสนอแนวคิดที่หลากหลาย อาทิ Parsons (1987) ได้นำเสนอทฤษฎีพัฒนาการทางสุนทรียะที่มีรากฐานเรื่องการรู้การเข้าใจ เพราะเราจะเข้าใจบุคคลหนึ่ง ๆ ได้ก็ต่อเมื่อเราเข้าใจสิ่งที่เขาคิด ดังนั้นหากต้องการเข้าใจงานศิลปะควรจะเข้าใจสิ่งที่ศิลปินคิดเสียก่อน ขณะที่ Adams (1985) ได้กล่าวว่า การพัฒนาการเรียนรู้และเข้าใจศิลปะ ควรจะใช้บทสนทนา (dialogue) โดยใช้คำถามปลายเปิดเป็นเครื่องช่วยเร่งการคิดเชิงจำแนกหรืออเนกนัยให้แก่เด็ก จะทำให้เด็กได้แสดงความคิดเห็นอย่างอิสระเป็นความคิดเห็นส่วนตัว ภายใต้พื้นฐานของเกณฑ์หรือมาตรฐานทางศิลปะ สอดคล้องกับทฤษฎีพัฒนาการทางสุนทรียภาพของ Parsons (1987) ที่เน้นการใช้คำถามในการพัฒนาประสบการณ์ทางสุนทรียะของผู้เรียน เช่น นักเรียนมีความรู้สึกอย่างไรเมื่อเห็นภาพนี้ ภาพนี้ต้องการสื่อสารอะไร นอกจากการสนทนาแล้ว ในการวิเคราะห์ผลงานศิลปะ ควรมีการสะท้อนความคิดเพื่อการทบทวนตัวเองและตัวเองควบคู่กันไป โดยที่ Yancey (1998) กล่าวว่า การสะท้อนความคิดทำเพื่อสื่อสารกับผู้อื่น ด้วยการพูดหรือเขียน และชนบพร แสงวณิช (2558) ได้เสนอความสำคัญของการสะท้อนความคิดผ่านสมุดบันทึกภาพว่า จะส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ การคิดวิเคราะห์เกี่ยวกับตนเอง ค้นพบตนเองด้านความต้องการและทัศนคติของตนเองได้

เมื่อพิจารณาจากแนวเหตุผลดังกล่าวแล้ว จะพบความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมจิตตศิลป์และการสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะ คือกิจกรรมจิตตศิลป์จะช่วยส่งเสริมการสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะผ่านรูปแบบของกิจกรรมที่มีความยืดหยุ่น เช่น กิจกรรมฝึกสังเกตตัวเองผ่านผลงานศิลปะที่เลือกเริ่มจากการพิจารณาผลงานศิลปะควบคู่กับจิตใจของตัวเอง จากนั้นร่วมกันทำสุนทรียสนทนาภายในกลุ่มเพื่อรับฟังวิธีคิด วิธีการให้คุณค่า ความหมายของคนอื่นผ่านผลงานศิลปะที่เขาเลือก นอกจากนั้นผลจากกิจกรรมจิตตศิลป์จะช่วยสร้างสติรู้ตัวให้แก่ผู้ปฏิบัติ ซึ่งจะส่งเสริมทักษะการวิเคราะห์และพิจารณาคุณค่าความงามได้ดี ดังที่ประเสริฐ ศิลรัตน์ (2542) กล่าวว่า ขณะพิจารณาผลงานศิลปะ ต้องระลึกรู้ตนเองอยู่เสมอว่าตนเองกำลังสนใจหรือดูอะไรอยู่มีใช่เพียงแต่การดูเท่านั้น แต่ต้องมีสมาธิหรือใจจดจ่อ อีกทั้งรูปแบบของกิจกรรมจิตตศิลป์มีความยืดหยุ่นและเหมาะสมกับสภาวะของผู้ปฏิบัติ สามารถออกแบบกิจกรรมเพื่อการสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะได้หลากหลาย

ดังนั้น การทำกิจกรรมจิตตศิลป์ที่บูรณาการเข้ากับกิจกรรมการวิเคราะห์และวิจารณ์งานศิลปะนั้นจะเป็นแนวทางหนึ่งในการสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะที่เหมาะสมสำหรับผู้เรียนอายุ 16-18 ปีได้

กรอบแนวคิดการวิจัย สามารถสรุปเป็นแผนผัง ได้ดังนี้

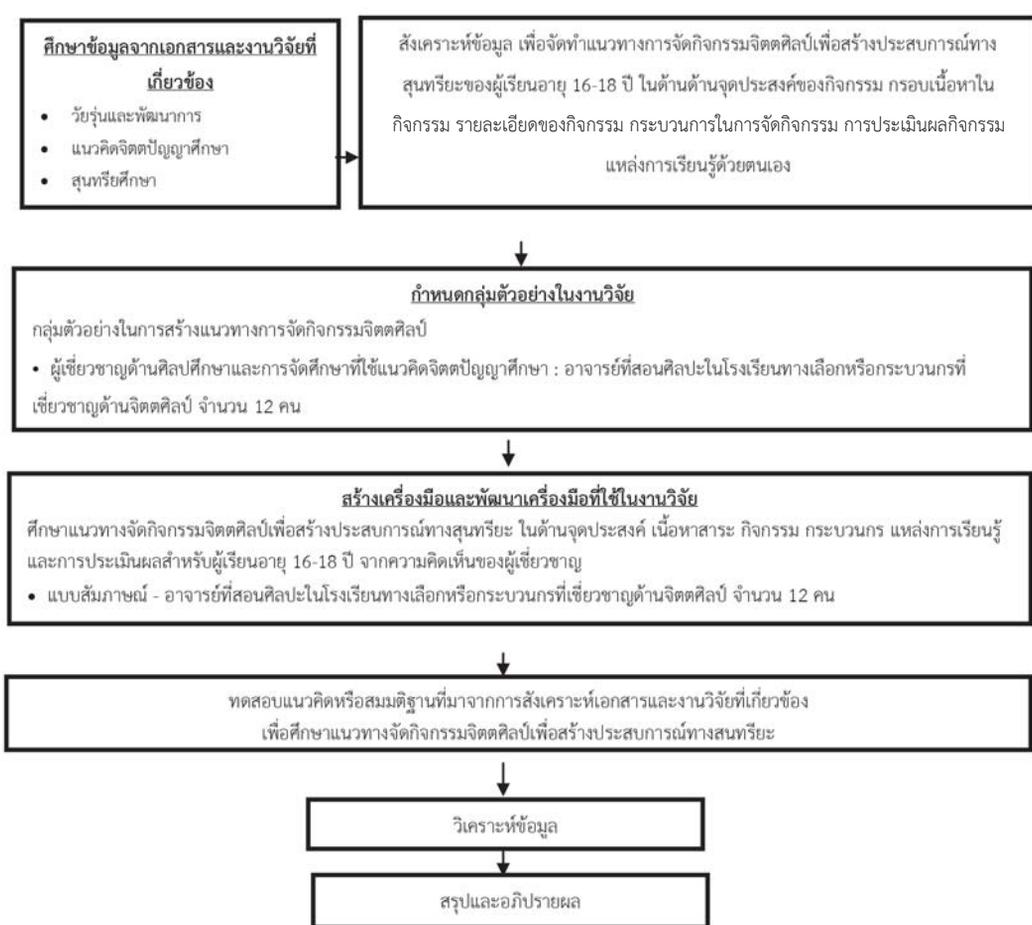
แผนภาพ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาแนวทางการจัดกิจกรรมจิตตศิลป์เพื่อสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะสำหรับผู้เรียนอายุ 16-18 ปี ซึ่งแนวทางดังกล่าวประกอบด้วยจุดประสงค์ของกิจกรรม กรอบเนื้อหาในกิจกรรม รายละเอียดของกิจกรรม กระบวนการในการจัดกิจกรรม การประเมินผลกิจกรรม แหล่งการเรียนรู้ด้วยตนเอง

วิธีการวิจัย

งานวิจัยเรื่องนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ประเภทการวิจัยรากฐาน (Ground Theory Research) ซึ่งเริ่มต้นจากการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างกรอบแนวคิดทางทฤษฎีหรือสมมติฐานชั่วคราวจากข้อมูล จากนั้นย้อนกลับไปเก็บข้อมูลเพิ่มเติมอย่างต่อเนื่องเพื่อทดสอบแนวคิดทางทฤษฎีหรือสมมติฐานดังกล่าว (ชาย โพธิสิตา, 2548) มีวิธีการวิจัยดังนี้

แผนภาพ 2 วิธีดำเนินการวิจัย

ผลการวิจัย

การวิจัย เรื่อง แนวทางการจัดกิจกรรมจิตตศิลป์เพื่อสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะของผู้เรียนอายุ 16-18 ปี มีวัตถุประสงค์คือ เพื่อศึกษาแนวทางการจัดกิจกรรมจิตตศิลป์เพื่อสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะด้านจุดประสงค์ของกิจกรรม กรอบเนื้อหาในกิจกรรม รายละเอียดของกิจกรรม กระบวนการในการจัดกิจกรรม การประเมินผลกิจกรรม แหล่งการเรียนรู้ด้วยตนเอง สำหรับผู้เรียนอายุ 16-18 ปี สามารถสรุปผลการวิจัย แบ่งได้ตามความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดกิจกรรมจิตตศิลป์และผู้สอนศิลปะในโรงเรียนทางเลือก จำนวน 12 คน ดังนี้

จุดประสงค์ของกิจกรรม

กิจกรรมจิตตศิลป์ สามารถเป็นแนวทางในการสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะได้ ด้วยการเชื่อมโยงประสบการณ์ภายในจิตใจและประสบการณ์ภายนอกได้ ช่วยให้ผู้เรียนมีความสามารถในการสะท้อนความคิดเกี่ยวกับตนเองและผลงานศิลปะได้อย่างเป็นกลาง เกิดการยอมรับในคุณค่าของตนเองและผู้อื่น นำไปสู่การรับรู้ความงามทางศิลปะได้ดี โดยมีความแตกต่างกับกิจกรรมทางศิลปะแบบอื่น ๆ คือ เป็นการผสมผสานระหว่างการใช้โครงร่างภายใน การสร้างสรรค์ผลงานศิลปะและการวิเคราะห์องค์ประกอบของงานศิลปะ

กรอบเนื้อหาในกิจกรรม

การสร้างกรอบเนื้อหาตามหลักภาวนา 4 มีความเหมาะสม เพราะเป็นการอบรมเพื่อให้ดีขึ้นในด้านกาย ให้รู้จักติดต่อกับสิ่งแวดล้อมภายนอกอย่างเหมาะสม ด้านศีล ให้สามารถประพฤติตัวอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อน สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ ด้านจิต ให้สามารถพัฒนาจิตใจให้เข้มแข็ง มั่นคง มีเมตตากรุณา อุดหนุน มีสมาธิ อีกทั้งยังมีความสดชื่น เบิกบาน ด้านปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เห็นความเป็นไปของชีวิต สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ แก้ปัญหาด้วยปัญญาได้ ลักษณะของเนื้อหาในกิจกรรมควรมีลักษณะยืดหยุ่นและเปิดกว้าง ควรเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการสร้างเนื้อหาของกิจกรรม มีบรรยากาศแห่งความไว้วางใจเป็นหลัก

การสร้างกรอบเนื้อหาของกิจกรรมเพื่อสะท้อนความคิดเกี่ยวกับตนเองควรมีเริ่มจากการสร้างความไว้วางใจ เพื่อให้เกิดความกล้าในการสะท้อนเรื่องราวที่เป็นจริงของตนเอง ผ่านการพูดหรือการเขียนก็ได้ ควรมีประโยคหรือคำถามที่มีลักษณะปลายเปิดเพื่อชักจูงให้สามารถสะท้อนความคิดได้ดีขึ้น เช่น ฉันมีความรู้สึกอย่างไร สิ่งที่ทำ สิ่งที่คุณรู้สึกสนุก

การสร้างกรอบเนื้อหาของกิจกรรมเพื่อพัฒนาการรับรู้ทางความงามควรเป็นการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะ ควบคู่กับการพิจารณาผลงานศิลปะของผู้อื่น เริ่มจากการสร้างสรรค์ผลงานของตนเอง แล้วจึงรวมกลุ่มการสร้างสรรค์ผลงาน พยายามมองให้เห็นถึงความงามจากตัวเองก่อน นำไปสู่การเห็นความงามผู้อื่น ความงามของโลกและสรรพสิ่งต่าง ๆ ตามลำดับ เลือกผลงานศิลปะที่ชื่นชอบส่วนตัว

จากนั้นให้พิจารณาว่าเหตุใดจึงชอบ ไม่มีการตัดลิ้นความงาม เพราะความงามเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล ควรเน้นให้ได้พบความงามที่หลากหลายมากกว่าภาพวาด เน้นการพูดมากกว่าเขียน เพราะเด็กจะสะท้อนความจริงผ่านการพูดได้มากกว่าการเขียน

รายละเอียดของกิจกรรม

กิจกรรมจิตตศิลป์ควรเป็นกิจกรรมต่อเนื่อง ไม่ต่ำกว่า 7 ครั้ง และไม่ควรเกิน 10 ครั้ง ควรเริ่มจากกิจกรรมทำความรู้จัก สร้างบรรยากาศที่ไว้ใจและเป็นกันเองก่อน แล้วจึงตามด้วยกิจกรรมทบทวนตัวเอง กิจกรรมเพื่อสร้างปฏิสัมพันธ์ในกลุ่ม และกิจกรรมทบทวนกระบวนการเรียนรู้ ตามลำดับ เวลาในการทำกิจกรรมไม่ต่ำกว่า 100 นาที และไม่ควรเกิน 150 นาที มีจำนวนผู้เรียนไม่เกิน 15 คน ก่อนการทำกิจกรรมครั้งแรก กระบวนการกระบวนการควรแบ่งเวลาประมาณ 20 นาที เพื่อปรับพื้นฐานความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการต่าง ๆ ตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา เพื่ออธิบายถึงความหมาย แนวคิดและวิธีการตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา มีกระบวนการทำความรู้จักกันระหว่างผู้เรียนกระบวนการ

ก่อนการทำกิจกรรมในแต่ละครั้ง ควรมีกระบวนการ check in ทุกครั้ง เพื่อเป็นการรวมจิตใจเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ รูปแบบของการ check in ควรมีความหลากหลาย เช่น การพูดคุยเรื่องประจำวัน การทำกิจกรรมนันทนาการ การนั่งและนอนสมาธิ เป็นต้น ควรหลีกเลี่ยงการทำกิจกรรมต่อเนื่อง ควรใช้เวลาสำหรับกระบวนการ check in ประมาณ 5-7 นาที

หลังการทำกิจกรรมในแต่ละครั้ง ควรมีกระบวนการ check out ทุกครั้ง เพื่อเป็นการทบทวนบทเรียนด้วยตนเอง ว่าวันนี้ผู้เรียนได้เรียนรู้อะไร ลักษณะของการ check out ควรมีความหลากหลาย เช่น การจดบันทึก การพูดและฟังเพื่อนภายในกลุ่ม ควรหลีกเลี่ยงการทำกิจกรรมซ้ำกับการ check out กรณีที่กิจกรรมจำเป็นต้องใช้เวลามาก สามารถเลื่อนการ check out ไปเป็นการ check in ในครั้งต่อไป หรือสามารถให้ทำการ check out ด้วยการจัดบันทึกความรู้สึกของตัวเองผ่านสมุดบันทึกหรือสมุดบันทึกภาพ นอกเวลาทำกิจกรรม

หลังการทำกิจกรรมในแต่ละครั้ง ควรมีกระบวนการสุนทรียสนทนาและหรือกระบวนการสะท้อนความคิดผ่านสมุดบันทึกภาพทุกครั้ง สามารถเลือกได้อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทำทั้งทั้งสองอย่างก็ได้ อาจจะใช้เป็นกระบวนการ check out ก็ได้ กระบวนการสุนทรียสนทนาเป็นการพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับกิจกรรมที่ได้ทำ กระบวนการสามารถตั้งคำถามปลายเปิดในกระบวนการนี้ได้ ควรเน้น “การฟังให้ได้ยิน” (deep listening) โดยพยายามไม่ใส่ใจว่า เสียงที่ได้ยินเป็นเสียงของใคร เพียงแค่กำหนดใจให้รู้ได้ว่า เสียงที่ได้ยิน คือเสียงของสมาชิกในกลุ่มของเราคนหนึ่ง ที่ปรารถนาจะให้เราได้ยินได้ฟังแต่สิ่งดี ๆ เท่านั้น นอกจากนี้ จะต้องมีการเผ่าสังเกตอารมณ์และความรู้สึกของตนเองในขณะที่ได้ยินเสียงต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามากระทบ เสียงเหล่านั้นอาจจะเป็นเสียงของตนเองที่พูดคุยกับตนเอง เสียงของคนในวงสนทนา หรือเสียงจากธรรมชาติก็ได้ ควรมีการรักษา “หลักการเปิดพื้นที่” โดยไม่ครอบครองการพูดคนเดียว หรือเป็นส่วนใหญ่ ทุกคนจะต้องมี โอกาสได้พูดอย่างเท่าเทียมกันและต้องพูดแสดง

ความคิดเห็น ควรใช้เวลาในการสุนทรียสนทนา ประมาณ 20-25 นาที (สำหรับกลุ่มประมาณ 12-15 คน) กรณีที่กิจกรรมชั้น activity จำเป็นต้องใช้เวลามาก สามารถเลื่อนการ สุนทรียสนทนา ไปเป็นกิจกรรม check in ในครั้งต่อไปได้

กระบวนการสะท้อนความคิดผ่านสมุดบันทึกภาพ เป็นการเชื่อมโยงระหว่างภาพและการใช้ภาษา ผู้เรียนสามารถเขียนภาพ ตัวอักษร หรือสัญลักษณ์อะไรก็ได้ที่แสดงความคิดออกมาได้ชัดเจนที่สุด ซึ่งกระบวนการนี้จะสามารถสะท้อนการรับรู้ประสบการณ์ของตนเอง เพื่อการกระตุ้นการเรียนรู้ของผู้เรียน และบรรยายประสบการณ์การเรียนรู้ ควรให้เวลาในการเขียนสะท้อนความคิดประมาณ 20-25 นาที (สำหรับกลุ่มประมาณ 12-15 คน) รูปแบบของสมุดบันทึกภาพควรเหมาะกับการเขียนและการวาด มีขนาด รูปร่าง อย่างไรก็ตาม โดยกระบวนการอาจจะเตรียมวัสดุอุปกรณ์ สมุด กระดาษหรือให้ผู้เรียนเตรียมก็ได้ ประเด็นในการสะท้อนความคิด ควรมีความเปิดกว้างและสอดคล้องกับสิ่งที่ได้เรียนรู้ในกิจกรรม กระบวนการสามารถใช้ประโยคคำถามปลายเปิด เพื่อจุดประเด็นได้ ควรเริ่มจากการบรรยายสิ่งที่ได้ทำ จากนั้นสำรวจสิ่งที่เกินอุปสรรค สิ่งที่ทำได้ดี สิ่งที่ได้รับรู้ และสิ่งที่จะแก้ไขในการเรียนรู้ครั้งต่อไป ตัวอย่างเช่น “สิ่งที่ฉันทำในวันนี้คือ...” “อุปสรรคสำหรับวันนี้คือ...” กระบวนการสามารถเลือกเปิดประเด็นเพื่อสะท้อนการรับรู้เชิงสุนทรีย์ของผู้เรียนได้จากการตั้งคำถามปลายเปิด เช่น “คิดว่าภาพวาดหรือผลงานชิ้นนี้เกี่ยวกับอะไร...” หรือ “มีความรู้สึกอย่างไรเมื่อเห็นภาพนี้...”

บรรยากาศและสถานที่ในการจัดกิจกรรม ควรเป็นบรรยากาศที่สบาย เปิดกว้าง เอื้อหนุนและไวใจซึ่งกันและกัน โดยกระบวนการสามารถสร้างบรรยากาศได้ด้วยการเปิดเพลงทำนองฟอนคลาย ไม่ควรมีเนื้อร้อง มีจังหวะปานกลางหรือจังหวะที่มีอัตราความเร็วใกล้เคียงกับอัตราการเต้นของหัวใจในภาวะปกติ ทำนองสดชื่นแจ่มใส ทำนองละมุนละไม หรือทำนองสงบไม่เคร่งจนเกินไป ทั้งนี้กระบวนการสามารถเลือกสร้างบรรยากาศได้ตามความเหมาะสมและความสะดวก มีพื้นที่ให้มีเวลาใคร่ครวญตามลำพังและการใช้เวลาอยู่ร่วมกับผู้อื่น สถานที่ที่ใช้ทำกิจกรรมควรเป็นห้องเปิดโล่ง ขนาดกลาง อากาศถ่ายเท อาจจะเป็นห้องกึ่งทางการ และสามารถสร้างความเจียบได้ ใช้แผ่นรองนั่งสำหรับนั่งพื้นเป็นวงกลมแทนโต๊ะหรือเก้าอี้ สำหรับบางกิจกรรมที่ต้องนอน อาจจะใช้เสื่อหรือผ้าปูเล็กก็ได้ ซึ่งกระบวนการสามารถให้ผู้เรียนเตรียมมาได้ ทั้งนี้กระบวนการสามารถเลือกสถานที่ได้ตามความสะดวก

กิจกรรมด้านกายภาวนา เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาการพัฒนากายและการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกาย ผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดกิจกรรมจิตตศิลป์และผู้สอนศิลปะในโรงเรียนทางเลือก ยกตัวอย่างกิจกรรมด้านกายภาวนา เช่น กิจกรรมการนวดแผนไทย โดยผู้เรียนได้เรียนรู้การนวดไทยขั้นพื้นฐาน ดูแลและใส่ใจผู้อื่นด้วยความรัก มีจิตใจที่แน่วแน่และมีสมาธิ กิจกรรมร่ำมวยจีน เป็นกิจกรรมที่สามารถจัดได้ทุกวัน ในช่วงเช้า โดยเริ่มจากการเตรียมร่างกายให้อบอุ่น ยืดเส้นสายตามส่วนต่าง ๆ ฟีกการเดินและสังเกตลมหายใจ

กิจกรรมด้านศิลปะภาวนา เป็นกิจกรรมที่พัฒนาความสัมพันธ์ทางสังคม สร้างพฤติกรรมที่ดีงามช่วยเหลือเกื้อกูล สร้างสรรค์สังคมและส่งเสริมสันติสุข ผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดกิจกรรมจิตตศิลป์และ

ผู้สอนศิลปะในโรงเรียนทางเลือกยกตัวอย่างกิจกรรมด้านศิลปะกาวนา เช่น กิจกรรมมองเขามองเรา เพื่อให้ผู้เรียนได้ทบทวนตนเอง ถึงลักษณะที่เป็นแก่นแท้ของตัวเอง จุดที่น่าภาคภูมิใจ และประเด็นที่ทำทนายของตนเอง และได้เปรียบเทียบกับมุมมองของตนเองและผู้อื่น กิจกรรมศิลปะสาธารณะ ผู้เรียนได้เรียนรู้การทำตุ่ง ซึ่งเป็นงานศิลปะสาธารณะพื้นบ้านของชาวเหนือ ซึ่งต้องใช้ความประณีตและมีแบบแผน เรียนรู้การทำงานเป็นกลุ่ม การแบ่งงาน และเป็นส่วนหนึ่งของผลงานโดยไม่ต้องเป็นเจ้าของ

กิจกรรมด้านจิตกาวนา เป็นกิจกรรมที่พัฒนาคุณภาพของจิตด้วยคุณธรรม ผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดกิจกรรมจิตตศิลป์และผู้สอนศิลปะในโรงเรียนทางเลือกยกตัวอย่างกิจกรรมด้านจิตกาวนา เช่น กิจกรรมการเขียนรูปแบบสัมผัส เป็นการฝึกวาดภาพโดยไม่มองกระดาษและไม่ยกดินสอ แต่ให้ใจจดจ่ออยู่กับสิ่งที่วาด ใช้สายตาสัมผัสตามรูปทรงของแบบด้วยใจที่มีสมาธิ กิจกรรมระบายสีระบายอารมณ์ เพื่อฝึกการแสดงออกของอารมณ์อย่างรวดเร็ว ใน 20 วินาที ผู้เรียนแต่ละคนจะได้สะท้อนอารมณ์อย่างหลากหลาย

กิจกรรมด้านปัญญาภาวนา เป็นกิจกรรมที่พัฒนาปัญญาให้รู้จักคิด พิจารณา วินิจฉัย แก้ปัญหา ด้วยการเข้าใจเหตุผล ผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดกิจกรรมจิตตศิลป์และผู้สอนศิลปะในโรงเรียนทางเลือกยกตัวอย่างกิจกรรมด้านปัญญาภาวนา เช่น กิจกรรมการคิดอย่างไรใครครวญ เป็นการฝึกให้ผู้เข้าร่วมหัดคิดและบรรยายตามที่เห็นจริงอยู่ตรงหน้าโดยไม่ต้องปรุงแต่ง มองถึงความเชื่อมโยงของสรรพสิ่ง และคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งฝึกการสื่อสารระหว่างสมาชิกในกลุ่มอีกด้วย

กระบวนการในการจัดกิจกรรม

ลักษณะของกระบวนการ ควรมีความเข้าใจเรื่องการจัดกิจกรรมตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา เข้าใจเรื่องพัฒนาการของผู้เรียนทุกด้าน คือพัฒนาการทางร่างกาย อารมณ์ สังคม สติปัญญาและศิลปะ มีความชำนาญในการจัดประสบการณ์ทางสุนทรียะ สามารถการจัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อกิจกรรมและการวิเคราะห์ วิจารณ์ผลงานศิลปะมากกว่า 5 ปีขึ้นไป มีความเข้าใจในปรัชญาพื้นฐานของกระบวนการ คือความเชื่อมั่นในมนุษย์ ว่ามีศักยภาพสามารถเรียนรู้และพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง โดยอาศัยประสบการณ์ตรงจากการเรียนรู้ และกระบวนการที่สอดคล้องกัน คือปฏิบัติต่อทุกสิ่งอย่างไม่แยกส่วน มนุษย์และสิ่งต่าง ๆ เป็นองค์รวม และสามารถนำปรัชญาพื้นฐานมาจัดกระบวนการเรียนรู้ได้ อีกทั้งยังควรมีความเข้าใจความสมดุลในความแตกต่าง สามารถแยกแยะกิจกรรมเพื่อสร้างสมดุล ตามหลักกาวนา 4 ได้ อีกทั้งยังสามารถจัดกิจกรรมที่มีความสมดุลระหว่างพื้นที่ปลอดภัยกับพื้นที่เสี่ยงเพื่อให้ผู้เรียนมีความกล้ากระทำบางสิ่งบางอย่างที่แตกต่างจากชีวิตประจำวันทั่วไป เกิดความสมดุลระหว่าง การเคลื่อนไหว-ออกจากศูนย์กลาง การเรียนรู้เกี่ยวกับตนเอง มีความเปิดกว้าง เปิดรับต่อการเรียนรู้ มีความอ่อนน้อมถ่อมตน และพร้อมที่จะเรียนรู้สิ่งใหม่ได้เสมอ สามารถแสดงพลังในการเอื้อหนุน ศักยภาพภายในของผู้เรียนได้อย่างต่อเนื่อง มีความเข้าใจถึงใจ คือมีความรัก ความเมตตา และความละเอียดอ่อนลึกซึ้ง เข้าใจตนเองและผู้เรียน นอกจากนั้นยังควรมีความสงบ มั่นคงภายในจิตใจ และมีสติรู้ตัวอีกด้วย

การประเมินผลกิจกรรม

ผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดกิจกรรมจิตตศิลป์และผู้สอนศิลปะในโรงเรียนทางเลือกเห็นว่า การประเมินผลกิจกรรม ควรแบ่งเป็นสองส่วน คือ การประเมินตนเองในฐานะกระบวนการและการประเมินการเรียนรู้ของผู้เรียน

การประเมินตนเองในฐานะกระบวนการ คือประเมินตัวเองจากกระบวนการ ว่าตนเองมีจุดอ่อนและจุดแข็งในการจัดกิจกรรมส่วนใดบ้าง เช่น การจัดสถานที่ การจัดบรรยากาศของความรักและความเมตตา ความต่อเนื่อง เป็นต้น เมื่อทำการประเมินอย่างต่อเนื่อง กระบวนการอาจจะตั้งคำถามเพื่อสืบค้นแนวทางการแก้ปัญหาและแนวทางการพัฒนากิจกรรมต่อไป การประเมินตนเองทำหลากหลายแบบผ่านการใช้แบบประเมินหรือการเขียนสมุดบันทึกหลังการจัดกิจกรรม

การประเมินการเรียนรู้ของผู้เรียน ควรทำควบคู่กับการประเมินการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับผู้เรียน ส่วนหนึ่งอาจทำได้โดยการสังเกตพฤติกรรมและการแสดงออกที่เปลี่ยนแปลง แต่สิ่งสำคัญที่สุดคือการประเมินตนเองของผู้เรียน เนื่องจากกิจกรรมเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายใน ผู้เรียนสามารถตัดสินใจได้ดีที่สุดว่าได้เรียนรู้หรือเปลี่ยนแปลงอะไรบ้าง และการเปลี่ยนแปลงนั้นมีผลอย่างไรกับตัวเอง สามารถประเมินได้จากการสัมภาษณ์เป็นรายกลุ่มหรือรายบุคคล นอกจากนั้นกระบวนการยังมีโอกาสที่จะเข้าใจความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับผู้เรียนได้จากการรับฟังเรื่องราวและประสบการณ์ตรงผ่านกระบวนการสนทนา กระบวนการสามารถตั้งคำถามปลายเปิดเพื่อกระตุ้นการถ่ายทอดการเรียนรู้ของผู้เรียนได้

แหล่งการเรียนรู้ด้วยตนเอง

ผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดกิจกรรมจิตตศิลป์และผู้สอนศิลปะในโรงเรียนทางเลือกเห็นว่า เมื่อผู้เรียนได้ทำกิจกรรมจิตตศิลป์แล้ว จะมีประสบการณ์ทางสุนทรียะและอื่น ๆ มากขึ้น ซึ่งจะเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่ดี สามารถประยุกต์การเรียนรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ด้วยตัวเอง อีกทั้งยังสามารถพัฒนาการเรียนรู้ได้ผ่านการชมผลงานศิลปะจากพิพิธภัณฑ์และสื่อทางศิลปะอื่น ๆ

อภิปรายผล

ผลการวิจัยมีประเด็นอภิปราย ดังนี้

กรอบเนื้อหาในกิจกรรม

กิจกรรมจิตตศิลป์เพื่อสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะมีกรอบเนื้อหาคือการประยุกต์ระหว่างหลักทฤษฎี 4 และการสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะอย่างเป็นองค์รวม ตามแนวคิดจิตตปัญญา สอดคล้องกับธนา นิลชัยโกวิท และ อดิศร จันทรสุข (2552) ที่กล่าวถึงหลักการประยุกต์ใช้องค์ความรู้แนวจิตตปัญญาว่า สามารถนำไปใช้ในการจัดการเรียนการสอน การจัดประชุมสัมมนา การพัฒนาบุคลากร การสร้างสัมพันธภาพในครอบครัว กิจกรรมค่ายอาสา ซึ่งนอกจากจะช่วยให้บรรยากาศการเรียนรู้ระหว่างกัน มี

รูปแบบที่แตกต่างออกไปจากเดิมแล้ว ยังเกื้อหนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในมิติที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ทั้งในแง่ความสัมพันธ์ ความคิดสร้างสรรค์ การทำสิ่งใหม่ที่ท้าทาย การยอมรับความแตกต่างหลากหลาย และแบบแผนการใช้ชีวิตร่วมกัน เพราะการจัดกระบวนการเรียนรู้แนวจิตปัญญา มีปรัชญาพื้นฐานคือ ความเชื่อมั่นในความเป็นมนุษย์และกระบวนการทัศน์องค์รวม ลักษณะของเนื้อหาในกิจกรรมควรมีลักษณะยืดหยุ่นและเปิดกว้าง ควรเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการสร้างเนื้อหาของกิจกรรม มีบรรยากาศแห่งความไวใจเป็นหลัก กรอบเนื้อหาในกิจกรรมที่เหมาะสมกับผู้เรียนอายุ 16-18 ปีนั้น ควรจะหลากหลายและยืดหยุ่น เนื่องจากเป็นช่วงวัยที่มีอารมณ์แปรปรวนและเกิดความเครียดและเบื่อได้ง่าย

ธนา นิลชัยโกวิทย์ และ อติศร จันทรสุข (2552) ได้เสนอข้อค้นพบจากการสรุปประสบการณ์และการเรียนรู้ของผู้เข้าร่วมกระบวนการตามแนวคิดจิตปัญญา พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลให้แต่ละคนเกิดการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงในแนวจิตปัญญา คือการได้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนแนวปฏิบัติ (community of practice) คือ การที่แต่ละคนมีโอกาสได้ร่วมเรียนรู้ไปพร้อมกับผู้เข้าร่วมกระบวนการคนอื่น ๆ ในลักษณะของชุมชน ซึ่งมีองค์ประกอบของการรับฟังกันและกันอย่างลึกซึ้งจริงจัง สอดคล้องกับผลการวิจัยที่พบว่าการสร้างกรอบเนื้อหาของกิจกรรม ควรมีความสมดุลในเรื่องการแบ่งลักษณะของกิจกรรมให้มีเวลาสำหรับการใช้เวลาอยู่ร่วมกับผู้อื่น และการใคร่ครวญตามลำพัง และสอดคล้องกับ ชลลดา ทองทวี และคณะ (2551) ที่กล่าวว่า การมีสติเป็นคุณลักษณะพื้นฐานสำคัญ เพื่อการเปิดรับประสบการณ์ตรงในปัจจุบันขณะอย่างเต็มเปี่ยม ทำได้ด้วยการระลึก รู้ถึงการดำรงอยู่ของกายและใจของตนเองด้วยใจอย่างใคร่ครวญ ซึ่งมีเหมาะสมกับแนวทางการจัดการเรียนรู้สำหรับผู้เรียนอายุ 16-18 ปี ที่ต้องเน้นเรื่องการตระหนักรู้ในตนเองและการสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับผู้อื่น ดังที่สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (2551) กล่าวถึงแนวทางการพัฒนาทักษะชีวิตของผู้เรียนว่า การตระหนักรู้และเห็นคุณค่าในตัวเองคือการรู้ความถนัด เห็นจุดเด่นจุดด้อยของตัวเอง เข้าใจความแตกต่างของแต่ละบุคคล และการสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับผู้อื่น คือ รับรู้ความรู้สึกนึกคิดและความต้องการของผู้อื่น วางตัวได้ถูกต้องเหมาะสมในสถานการณ์ต่าง ๆ ใช้การสื่อสารที่สร้างสัมพันธภาพที่ดี สร้างความร่วมมือและทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

การสร้างกรอบเนื้อหาของกิจกรรมเพื่อสะท้อนความคิดเกี่ยวกับตนเองควรมีเริ่มจากการสร้างความไวใจ เพื่อให้เกิดความกล้าในการสะท้อนเรื่องราวที่เป็นจริงของตนเอง ผ่านการพูดหรือการเขียนก็ได้ ควรมีประโยคหรือคำถามที่มีลักษณะปลายเปิดเพื่อชักจูงให้สามารถสะท้อนความคิดได้ดีขึ้น เช่น ฉันมีความรู้สึกอย่างไร สิ่งที่ทำ สิ่งที่ทำฉันรู้สึกสนุก สอดคล้องกับสุริยะ วงศ์คงคาเทพ (2553) กล่าวว่า คำถามถือเป็นกุญแจสำคัญที่จะกระตุ้นให้ผู้เรียนได้คิดทบทวน ค้นคว้าหาคำตอบอย่างเป็นอิสระ ก่อให้เกิดความตระหนักรู้ เกิดการอภิปรายทั้งในกลุ่มย่อย และกลุ่มใหญ่ เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ได้มากขึ้น Parsons (1987) กล่าวว่า การกำหนดทางความคิดในการสอนสุนทรียภาพ เพื่อให้เกิดประสบการณ์ทางสุนทรียะของผู้ชมคือ การกำหนดหนทางของการสนทนาเกี่ยวกับงานศิลปะ สร้างการตอบรับด้วยการแปลความและการตัดสินไปถึงเป้าหมายที่ได้ศึกษา สอดคล้องกับกรอบเนื้อหา

ของกิจกรรมที่พบในการวิจัยว่า กิจกรรมจิตตศิลป์ ต้องมีการสะท้อนความคิดผ่านการพูดหรือสนทนา เกี่ยวกับผลงานศิลปะด้วยการพิจารณาผลงานศิลปะของลึกซึ่ง

รายละเอียดของกิจกรรม

รายละเอียดของกิจกรรมจิตตศิลป์ ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการควรมีการปรับพื้นฐานความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการต่าง ๆ ตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา เพื่ออธิบายถึงความหมาย แนวคิด และวิธีการ ตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา มีกระบวนการทำความเข้าใจกับระหว่างผู้เรียนกระบวนการสอดคล้องกับ สถาบันอาศรมศิลป์ (2551) ที่ได้กล่าวถึงความสำคัญกับช่วงเกริ่นนำเข้าสู่การอบรมว่า ควรมีกำหนดกติกาการอยู่ร่วมกันบางอย่าง โดยเฉพาะผู้ที่เพิ่งเข้ามาใหม่ เพื่อที่จะมีความเข้าใจพื้นฐานร่วมกันถึงสาเหตุและเป้าหมายของการเข้าร่วมโครงการ ผลการวิจัยพบประเด็นเพิ่มเติมว่า ก่อนการทำกิจกรรมในแต่ละครั้ง ควรมีกระบวนการ check in ทุกครั้ง เพื่อเป็นการรวมใจตรึงใจผู้เรียน ควรมีกระบวนการ check out ทุกครั้ง เพื่อเป็นการทบทวนบทเรียนด้วยตนเอง ว่าวันนี้ผู้เรียนได้เรียนรู้อะไร ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการสะท้อนความคิดผ่านสมุดบันทึกภาพ เป็นการเชื่อมโยงระหว่างภาพและการใช้ภาษา ผู้เรียนสามารถเขียนภาพ ตัวอักษร หรือสัญลักษณ์อะไรก็ได้ที่แสดงความคิดออกมาได้ชัดเจนที่สุด จะสามารถสะท้อนการรับรู้ประสบการณ์ของตนเองและส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ต่อไป สอดคล้องกับชนบพร แสงวณิช (2558) ที่กล่าวถึงความสำคัญของการใช้สมุดบันทึกภาพและการเขียนสะท้อนความคิด ว่าเป็นการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ การคิดวิเคราะห์เกี่ยวกับตนเอง ค้นพบตนเอง ด้านความต้องการ ทศนคติผ่านการสะท้อนความคิด ฝึกการสำรวจ ทดลอง พัฒนาทักษะ ด้านการเขียน การวาดเส้น การร่างภาพ การปะติดภาพ การเลือกใช้วัสดุ อุปกรณ์ต่างที่หลากหลายน ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ความรู้อย่างได้ นอกจากนั้นช่วยให้สะท้อนการรับรู้ประสบการณ์ทางสุนทรียะได้ ทั้งนี้กระบวนการสามารถตั้งคำถามปลายเปิดเพื่อกระตุ้นการสะท้อนความคิดและการรับรู้ของผู้เรียนได้ สอดคล้องกับ Koster (2001) ที่กล่าวถึงส่วนประกอบที่สำคัญในการเรียนการสอนเพื่อเน้นสุนทรียภาพ ว่า ครูควรใช้คำถามปลายเปิด เพื่อกระตุ้นการรับรู้ของผู้เรียน ซึ่งเป็นคำถามที่จะนำไปสู่ความคิดแบบเอกนัย เป็นกระบวนการทางสมองที่จะคิดได้หลายแง่มุม หลายทิศทาง และเป็นคำถามที่ทำให้เด็กใช้ความคิด ความรู้หรือการตัดสินใจ สามารถยกระดับความคิดของเด็กให้สูงขึ้น

การประเมินผลกิจกรรม

การประเมินผลกิจกรรมตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา ได้มีผู้เชี่ยวชาญให้ความเห็นหลายท่าน อาทิ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2545) สรุปว่า จิตตปัญญาศึกษาไม่สามารถประเมินได้ด้วยวิธีวิทยาแบบวิทยาศาสตร์ ด้วยเหตุที่มีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้ คือ เป็นเรื่องเฉพาะบุคคลที่สามารถรับรู้ได้ด้วยตนเอง หรือสื่อสารระหว่างผู้ที่มีประสบการณ์ด้วยกัน ไม่สามารถใช้ความคิดตรึงตรองเชิงเหตุผลไปเข้าใจหรือพิสูจน์ด้วยการวัดค่าเชิงประจักษ์ได้ การเกิดประสบการณ์การเรียนรู้นั้น ไม่ได้มีลักษณะที่เป็นเส้นตรงที่คาดหมายผลลัพธ์ได้อย่างตายตัว และไม่ได้อาศัยลักษณะที่สามารถนำเอาความรู้ย่อย ๆ มาอธิบายปรากฏการณ์

ที่เป็นองค์รวมของเหตุปัจจัยได้ ขณะที่สุมน อมรวิวัฒน์ (2544) กล่าวว่า การประเมินการเรียนรู้ด้านใน เช่น จิตตปัญญาศึกษานั้น ต้องคิดค้นนวัตกรรมการวัดประเมินที่เหมาะสม ให้ผู้เรียนสะท้อนการเรียนรู้ของตนเอง โดยข้อมูลสำคัญมักไม่ได้เป็นเชิงปริมาณแต่เป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงเชิงโลกทัศน์ ซึ่งผู้ประเมินต้องใช้ใจเข้าไปทำความรู้จักกับผู้เรียนจึงจะสามารถวัดประเมินได้อย่างเหมาะสม สอดคล้องกับผลการวิจัยที่พบว่า การประเมินผลในกิจกรรมควรเป็นการประเมินผลตนเอง ทั้งส่วนกระบวนการและผู้เรียน สามารถทำได้ด้วยการสะท้อนความคิดและสะท้อนการรับรู้ประสบการณ์ ผ่านการสนทนาและการเขียนบันทึก โดยที่การสนทนาและการเขียนบันทึกดังกล่าวกระบวนการสามารถเลือกใช้คำถามปลายเปิดในการสนทนาเพื่อกระตุ้นความคิดและการรับรู้ประสบการณ์ของผู้เรียนได้

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะสำหรับการนำผลการวิจัยไปใช้ เรื่อง แนวทางการจัดกิจกรรมจิตตศิลป์เพื่อสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะของผู้เรียนอายุ 16-18 ปี มีดังนี้ การเข้าร่วมกิจกรรม ผู้เรียนควรมาจากความสมัครใจส่วนตัว เพราะกิจกรรมจิตตศิลป์ เป็นกิจกรรมที่ผู้เข้าร่วมต้องมีแรงผลักดันจากภายในตัวเอง ซึ่งเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านในจิตใจอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน สำหรับการประเมินผล กระบวนการควรมีการบันทึกภาพนิ่งหรือภาพเคลื่อนไหวตลอดกิจกรรมทุกครั้ง ดังนั้นกระบวนการควรใช้เวลาในการเตรียมอุปกรณ์ก่อนการทำกิจกรรมหรือควรมีผู้ช่วยกระบวนการเพื่อดูแลการบันทึกภาพ จำนวนของผู้เรียนมีผลต่อการจัดกิจกรรมทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคลและของกลุ่ม หากผู้เข้าร่วมการอบรมมีจำนวนมากเกินไป อาจส่งผลต่อความรู้สึกไว้วางใจและความพร้อมของแต่ละบุคคลที่จะเปิดตนเองสู่การเรียนรู้ได้ การแบ่งกลุ่มส่งผลต่อการจัดกิจกรรมและความรู้สึกไว้วางใจของผู้เรียน ดังนั้นควรเลือกวิธีการแบ่งกลุ่มที่หลากหลาย เช่น การแบ่งแบบสุ่มตามการนับตัวเลข การแบ่งตามวันเกิด การแบ่งตามความคุ้นเคยหรืออาจให้ผู้เรียนเลือกเอง เป็นต้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของกระบวนการและความเหมาะสมในแต่ละกิจกรรม การสร้างบรรยากาศในห้อง หากสภาพแวดล้อมไม่เอื้ออำนวยโดยเฉพาะการบรรยากาศเงียบ กระบวนการสามารถแก้ไขได้ด้วยการเปิดเพลงบรรเลง ทำนองผ่อนคลายแทนได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของกระบวนการและความเหมาะสมในแต่ละกิจกรรม

อีกทั้งยังมีข้อควรระวังในการเตรียมวัสดุและอุปกรณ์ในบางกิจกรรมที่มีขั้นตอนซับซ้อน กระบวนการจำเป็นต้องเผื่อเวลาหรืออาจจะมีผู้ช่วยกระบวนการเพื่อช่วยจัดเตรียม การประเมินผลการรับรู้ผ่านสมุดบันทึกภาพ กระบวนการต้องอ่านและตีความสัญลักษณ์ให้ละเอียด อย่างเป็นกลาง และระลึกเสมอว่าการเป็นการประเมินเพื่อการพัฒนามากกว่าการตรวจสอบ ไม่ควรมุ่งเพื่อให้คุณค่าต่อผลลัพธ์ แต่ควรใส่ใจในการสังเกตกระบวนการที่กำลังดำเนินอยู่

ข้อเสนอแนะจากงานวิจัย เรื่อง แนวทางการจัดกิจกรรมจิตตศิลป์เพื่อสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะของผู้เรียนอายุ 16-18 ปี สำหรับการท้าววิจัยครั้งต่อไป สามารถสรุปได้คือ เพื่อความชัดเจนของผลการจัดกิจกรรม การวิจัยในครั้งต่อไป ควรจัดการทดลองกับกลุ่มเป้าหมาย 2 กลุ่ม คือกลุ่มที่เข้าร่วม

กิจกรรมจิตตศิลป์และกลุ่มที่ไม่ได้เข้าร่วม แล้วนำผลการทดลองมาเปรียบเทียบเพื่อหาผลสัมฤทธิ์ในการจัดกิจกรรม และเพื่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาผู้เรียน การวิจัยครั้งต่อไปควรค้นหาแนวทางการจัดกิจกรรมจิตตศิลป์เพื่อสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะที่เหมาะสมกับพัฒนาการของผู้เรียนที่หลากหลายช่วงวัย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2545). *คินสุนทรียภาพให้สุขภาพ กระบวนทัศน์สุขภาพใหม่: จิตวิญญาณสุนทรียภาพและความเป็นมนุษย์*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา.
- ชนบพร วัฒนสุขชัย แสงวณิช. (2558). การเรียนรู้ด้วยการสะท้อนความคิดผ่านสมุดบันทึกภาพสำหรับนิสิตศิลปศึกษา. *วารสารครุศาสตร์*, 43(3).
- ชลลดา ทองทวี และคณะ. (2551). *จิตตปัญญาศึกษา: การสำรวจและสังเคราะห์ความรู้จิตตปัญญาศึกษาเบื้องต้น*. กรุงเทพมหานคร: โครงการวิจัยและจัดการความรู้จิตตปัญญาศึกษาโดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ และศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ชาย โพธิ์ลิตา. (2548). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ*. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.
- ณัฐวิ ปูนบัณฑิตกุล. (2552). *รวมคำสอนแนวทางการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ 21 Century.
- ธนา นิลชัยโกวิทย์และอดิศร จันทรสุข. (2552). *ศิลปะการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพมหานคร: เคล็ดไทย.
- ประเวศ วะสี. (2550). *ธรรมชาติของสรรพสิ่ง: การเข้าถึงความจริงทั้งหมด*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.
- ประเสริฐ ศิลรัตน์. (2542). *สุนทรียะทางทัศนศิลป์*. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- พร พันธุ์โอสถ. (2543). *การเรียนรู้ของเด็กปฐมวัยตามแนวคิดวอลดอร์ฟ*. กรุงเทพมหานคร
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2549). *การศึกษา พัฒนาการ หรือบูรณาการ*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิ พุทธธรรม โรงพิมพ์สหธรรมิก.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2553). *สยามสามไตร สู่อนาคตที่สดใส ด้วยการศึกษไทยวิถีพุทธ*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สวय วัตญาณเวศกวัน.
- พุทธทาสภิกขุ. (2536). *ชีวิต การงาน หลักธรรมท่านพุทธทาสภิกขุ*. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล. (2552). *จิตตปัญญาศึกษาคืออะไร*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- มะลิฉัตร เอื้ออานันท์. (2543). *แนวโน้มศิลปศึกษาร่วมสมัย*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ยุทธชัย และอรรธรณ เณลิมชัย. (2543). รายงานการศึกษาวิจัย “รูปแบบการพัฒนาการจัดการศึกษา โดยครอบครัวในสังคมไทย” กลุ่มงานปฏิรูปการศึกษาขั้นพื้นฐาน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร.
- วิจักขณ์ พานิช. (2550). *เรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ การศึกษาเส้นทางแสวงหาทางจิตวิญญาณ*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา.
- วิรุณ ตั้งเจริญ. (2539). *ศิลปะศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรินติ้ง เฮาส์.
- วิรัตน์ พิชญ์ไพบุลย์. (2536). ศิลปะเป็นมูลฐานสำคัญ. *วารสารครุศาสตร์*, 22(1).
- สุริยะ วงศ์คงคาเทพ. (2553). แนวคิด หลักการสอนบูรณาการ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก
- ศรียา นิยมธรรม. (2550). *ทัศนศิลป์เพื่อการศึกษาพิเศษ*. กรุงเทพมหานคร: แวนแก้ว.
- ศรีเรือน แก้วกังวาล. (2551). *ทฤษฎีจิตวิทยาบุคลิกภาพ*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน.
- ศศิลักษณ์ ชัยนิกิจ. (2551). *ศิลปะเพื่อการพัฒนาภายในตน: การศึกษาเชิงคุณภาพประสบการณ์การเรียนรู้ของนิสิตสาขาวิชาการศึกษาปฐมวัย*. กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศศิลักษณ์ ชัยนิกิจ. (2552). *กระบวนการนำแนวคิดจิตตปัญญาศึกษามาใช้ในการจัดการเรียนการสอนและประสบการณ์เรียนรู้ของนิสิตสาขาการวัดผลและประเมินพัฒนาการเด็กปฐมวัย*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล. (2552). *รวมคำสอนแนวทางการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษา (Vol. โครงการเอกสารวิชาการการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง ลำดับที่ 5)*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สถาบันอาศรมศิลป์. (2551). *ชุดความรู้การอบรมกระบวนการแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา ชุด จิตตศิลป์*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สุมน อมรวิวัฒน์. (2544). *หลักบูรณาการทางการศึกษาตามนัยแห่งพุทธธรรม*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- เอมอัชฌา วัฒนบุรณนท์. (2557). *คู่มือการใช้โมเดลเลิฟ*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- อารีย์ นัยพินิจ, ภัทรพงษ์ เกริกสกุล และธงพล พรหมสาขา ณ สกลนคร. (2557). การปรับตัวภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา*, 7(1).

ภาษาอังกฤษ

- Adams, R. L. (1985). Aesthetic dialogue for children: Paradigm and program. *Studies in Art Education*, 34(4).
- Broudy, H. S. (1972). *Enlightened cherishing: A essay on aesthetic education*. Lllinios: Lllinios University Oress.

- Erikson, E. H. (1950). *Growing and changing*. New York: Norton, Co.
- Estep, S. M. (2012). *Contemplative practices in the museum setting*. Columbia: Columbia University.
- Yancey, K. B. (1998). *Reflection in the writing classroom*. Utah state University.
- Fernald, L. D. (1978). *Introduction to psychology*. Boston:Houghton Mifflin.
- Gibbs, G. (1988). *Learning by doing: A guide to teaching and learning methods*. Oxford: Oxford Unit.
- Koster, J. B. (2001). *Bringinf art into the elementary classroom*. USA: A Division of Thomson Learning.
- Parsons, M. J. (1987). *How we understand art*. Cambrige: Cambrige University Press.
- Schon, D. A (1987). *The reflective practitioner.How professionals think in action*. New York, NY: Basic Books.

ผู้เขียน

นางสาวอดิญา วงษ์วาท นิสิตมหาบัณฑิตสาขาวิชาศิลปศึกษา ภาควิชาศิลปะ ดนตรีและนาฏศิลป์ศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร 10330
อีเมล: Atiya.w@chula.ac.th

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชนบพร แสงวณิช อาจารย์ประจำสาขาวิชาศิลปศึกษา ภาควิชาศิลปะ ดนตรีและนาฏศิลป์ศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร 10330
อีเมล: Khanobbhorn.w@chula.ac.th

หมายเหตุ: งานวิจัยนี้ได้รับสนับสนุนทุน 90 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย